SVETLANA ŽEŇUCHOVÁ ŠAŠERINA[1]

# Cyrilské rukopisné pamiatky uložené v archíve v Prešove-Šebastovej. Kultúrno-historický obraz[2]

DOI 10.17846/pdjkss.2026.43-48

***Žeňuchová Šašerina, Svetlana: Cyrillic Manuscripts Preserved in the Archive in Prešov Šebastová: A Cultural and Historical Overview***

This article focuses on the Cyrillic manuscripts preserved in the Prešov-Šebastová archive and presents their cultural and historical significance in the context of the spiritual and literary heritage of eastern Slovakia. It examines their content, linguistic, paleographic, and textual characteristics, as well as the historical circumstances of their creation, use, and preservation. Through an analysis of these sources, it sheds light on the Cyrillic literary tradition, religious life, and cultural contacts in the region. At the same time, it highlights the importance of manuscript artifacts in understanding regional history and cultural memory.

Cyrillic manuscripts; eastern Slovakia; archive Prešov Šebastová; Byzantine-slavic rite; spiritual and literary heritage.

Počas viacerých archívnych výskumov v rámci riešenia projektu APVV-22-0088 s názvom *Čo skrývajú slovenské archívy? Dedičstvo slovenského Východu na Západe* sa nám podarilo navštíviť aj Štátny archív v Prešove Šebastovej. O cyrilských rukopisných pamiatkach, ktoré sa nachádzajú v tomto archíve, písal už P. Šima (1968) a R. M. Cleminson (1996). Ide spolu o desať rukopisných a tlačených cyrilských kníh, ktoré patrili kláštoru redemptoristov v Michalovciach a do archívu v Prešove sa dostali v 50. rokoch 20. storočia. Tento fond tvoria štyri sviatočné miney, tetraevanjeliár, tri knihy poučení a kázní, Skutky apoštolov, časoslov a typikon. Tieto rukopisné a tlačené pamiatky dosiaľ neboli reštaurované. Podľa V. Verdonovej (1996: 23) sa pôsobenie Kongregácie najsvätejšieho Vykupiteľa (redemptoristov), katolíckej kňazskej rehole, na Slovensku datuje od roku 1874. Prvý redemptoristický kláštor bol založený v roku 1921 v Stropkove a o desať rokov neskôr, v roku 1931, vznikol ďalší v Michalovciach.

[1] Doc. Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD., ORCID https://orcid.org/0000-0002-9130-0150. Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova trieda 67, 94901 Nitra. e-mail: szenuchova@ukf.sk.

[2] Príspevok je čiastkovým výsledkom riešenia projektu APVV-22-0088 *Čo skrývajú slovenské archívy? Dedičstvo slovenského Východu na Západe.*

Najväčšiu pozornosť sme doteraz venovali **rukopisnej knihe ponaučení**, ktorá je v archíve uložená pod signatúrou *MI 9*. Kniha obsahuje jednu mimoriadne zaujímavú margináliu, podľa ktorej sme ju pomenovali ako Čukalovský rukopis (Žeňuchová Šašerina 2024). V spomínanej margínálii sa uvádza, že knihu kúpili istý kňaz Kost a jeho syn Peter v dedine Čukalovce (dnes okres Snina) za 6,5 zlatých. Rukopis sa nachádza v chatrnom stave, obálka a chrbát knihy sa nezachovali, chyba začiatok a koniec textu, no samotný text sa zachoval pomerne dobre čitateľný a stránky sú celé, hoci sa v texte vyskytujú lakúny.

P. Šima (1968: 72) a R. M. Cleminson (1996: 95) sa zhodujú pri datovaní pamiatky do 16. storočia, no rozchádzajú sa v názore na žánrovú charakteristiku rukopisu: Cleminson uvádza, že rukopisná pamiatka je *panegyricon,* a Šima jednotlivé texty identifikuje ako úryvky z Prológu. Prikláňame sa k názoru R. Cleminsona, že ide o zborník nedeľných kázní, doplnený o kázne na sviatky podľa miney, pričom príslušné evanjeliové čítanie nie je v kázni zahrnuté. Tým sa rukopis odlišuje od väčšiny textov poučiteľných evanjelií (porov. vydania Šašerina 2019 a Šašerina 2023b), ktoré vznikli v prostredí historickej Mukačevskej eparchie a ktoré obsahujú aj preklad príslušných evanjeliových perikop do vernakulárneho jazyka. Špecifickou črtou Čukalovského rukopisu je uvádzanie čísla príslušného nedeľného hlasu podľa oktoichu v nadpise: v iných rukopisných zborníkoch kázní sa zmienky o nedeľnom hlase nenachádzajú.

Prvá časť rukopisu obsahuje krátke texty kázní na obdobie od 5. nedele po Veľkej noci do 33. nedele po sviatku všetkých svätých, v druhej časti rukopise sa nachádzajú kázne na vybrané sviatky v období od 1. septembra do 30. júna. Jazyk rukopisu je možné charakterizovať ako stredobulharskú redakciu cirkevnej slovančiny. Text je napísaný úhľadnou vypracovanou polounciálou, atramentom sýtej hnedej farby. Záhlavia jednotlivých kázní sú zvýraznené rumelkou.

Ku kázňam sú zaradené aj ďalšie pozoruhodné texty, napríklad: krátka verzia *chodenia Bohorodičky po múkach*, apokryf s názvom *Zjavenie Abrahamovi*, niekoľko textov o zázrakoch svätého Mikuláša, text na Narodenie Kristovo a i. Apokryfický text Zjavenia Abrahamovi pritom je charakteristický pre bulharskú a rumunskú naratívnu a rukopisnú tradíciu (Miltenova 2018: 88-91, 280-285 a i.)

Rukopis obsahuje aj niekoľko legiend o zázrakoch svätého Mikuláša, no obsahovo sa nezhodujú s podobnými textami karpatskej proveniencie. Svätomikulášske legendy sú zaradené k textom na deň zosnutia sv. Mikuláša (6. 12.), prenesenia jeho telesných pozostatkov do Bari (9. 5.) a do ďalšieho textu, ktorý nie je priradený k žiadnemu dátumu cirkevného kalendára. Opisuje sa v nich záchrana topiaceho sa pri búrke, vyslobodenie troch mužov zo žalára, samotné prenesenie telesných pozostatkov svätca do Bari s následným uzdravením chorých a tiež záchrana troch kresťanov, okradnutých a vyhodených z lode do mora. Rozprávania o zázrakoch sv. Mikuláša zapísané v Čukalovskom rukopise spolu aj s ďalšími textami o jeho živote a posmrtných zázrakoch v iných rukopisoch

(napr. Litmanovské rukopisy) poskytujú široký obraz o uctievaní tohto svätca v miestnom prostredí.

Podobne aj text na sviatok Kristovho Narodenia, ktorý je súčasťou Čukalovského rukopisu, sa v značnej miere odlišuje od textov rozšírených v karpatskom areáli: obsahuje úvahy svätého Jozefa o tom, že či má pri sčítaní zapísať Máriu ako manželku, alebo ako dcéru, obsahuje aj zmienku o starších synoch Jozefa, o babici, ktorá bola prítomná pri pôrode a velebila narodeného Boha. Ďalej text pokračuje rozprávaním o klaňaní sa troch kráľov, spomína sa v ňom aj vraždenie nemluvniat. Celý text na Narodenie Krista sa končí rozprávaním o Alžbete, ktorá sa snaží zachrániť malého Jána a nájde si úkryt v hore. Motív hľadania úkrytu v hore alebo v skale sa v rozprávaniach používaných v miestnej ľudovej tradícii spája najmä s Máriou, nie s Alžbetou.

Možno predpokladať, že v prípade Čukalovského rukopisu ide o import celej rukopisnej pamiatky z iného kultúrneho prostredia, čo možno pokladať za dôkaz o kultúrnom spojení karpatského priestoru so slovanským juhom. Poukazuje na to práve marginálny zápis o kúpe tejto rukopisnej pamiatky v Čukalovciach, čo nesvedčí o vzniku, ale skôr o používaní tohto rukopisu v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu na území dnešného východného Slovenska.

Ďalšie jednotky z fondu kláštora redemptoristov v Michalovciach tvoria liturgické texty. Na rozdiel od zborníkov kázní, ktoré môžu obsahovať texty legiend a apokryfov naratívneho pôvodu, liturgické pamiatky sa charakterizujú stabilným obsahom a používaním pri bohoslužbách a tým aj ustáleným liturgickým jazykom.

**Apoštolár**, datovaný do 16. storočia, obsahuje 274 fólií, niekoľko posledných listov sa nezachovalo. Predstavuje zborník novozákonných čítaní zo Skutkov a Listov apoštolov, v textoch sú zreteľne vymedzené perikopy na účely liturgického používania. Vo viacerých marginálnych záznamoch sa spomína istý Atanáz Krupecký, biskup Samborský, známy najmä v súvislosti s pokusmi o presadenie únie v severo-východných stoliciach Uhorského kráľovstva začiatkom 17. storočia (Bendza 1982: 116-121).

Ďalší okruh cyrilských rukopisných pamiatok liturgickej povahy predstavujú štyri knihy sviatočných mineí. Prvá z nich, **sviatočná minea zo 16. storočia** (sign. *MI 3*), obsahuje texty na sviatky v období od 6. septembra (od sviatku o Zázraku archanjela Michala v Kolosách) do 30. januára (sviatok Troch svätiteľov). Rukopis sa nachádza vo veľmi zlom stave, jednotlivé listy sú oddelené od knižného bloku, potrhané a znečistené. Obal rukopisu sa nezachoval.

**Druhá sviatočná minea** (sign. *MI 4*) sa datuje do prelomu 16. a 17. storočia a obsahuje texty večierní a utierní od 8. septembra (od sviatku Narodenia Bohorodičky) do 29. júna (do sviatku Narodenie Jána Krstiteľa). Rukopis obsahuje 249 fólií a je zachovaný v pomerne dobrom stave. Rukopis je vložený do pôvodného dreveného obalu.

**Tretia sviatočná minea** z kolekcie kláštora redemptoristov z Michaloviec má signatúru *MI 5* a predstavuje rukopisnú knihu zo 16. storočia. Obsahuje bohoslužobné texty večierní a utierní na celý cirkevný rok, od sviatku Narodenia Bohorodičky (8. septembra) do sviatku Sťatia hlavy Jána Krstiteľa (29. augusta). Rukopis bol už skoršie reštaurovaný. Poškodené fólie boli podlepené papierom z latinskej tlačenej knihy a bola opravená aj väzba. Rukopis obsahuje viacero marginálií od rozličných autorov (pozri k tomu Cleminson 1996: 93); v jednej z nich sa hovorí o tom, že rukopisná kniha patrila chrámu v Niklovej, v ďalšej sa spomína diakon z Kečkoviec.

**Štvrtá sviatočná minea** z pozostalosti kláštora redemptoristov v Michalovciach sa datuje do roku 1625 (sign. *MI 10*) a obsahuje texty večierní a utierní na celý liturgický rok od Indiktionu (1. septembra) do sviatku Sťatia hlavy Jána Krstiteľa (29. augusta). Rukopisná kniha obsahuje početné poznámky urobené pravdepodobne kantorom. Na poslednej fólií sa nachádza kolofón, v ktorom sa uvádzajú údaje o mieste a roku vzniku rukopisu, o jeho skriptorovi a o osobe, ktorá knihu darovala chrámu v Muszynke (porov. (Cleminson: 1996, 88).

Ďalšia liturgická kniha zo zbierky redemptoristov je **tetraevanjeliár** (sign. *MI 1*), ktorý sa tiež datuje do 16. storočia. Rukopisná kniha sa zachovala v pôvodnej väzbe, niekoľko fólií na začiatku a na konci knihy sa nezachovalo, v súčasnosti tvorí rukopis 286 fólií.

Fond obsahuje aj knihu **časoslov s typikonom** z prelomu 16. a 17. storočia (sign. *MI 8*), ktorá obsahuje texty denných bohoslužieb a liturgický poriadok. Časoslov (fol. 1r–20v) tvoria liturgické texty určené na slávenie jednotlivých bohoslužieb denného cyklu, najmä odkazy na žalmy, modlitby, tropáre, kondaky a ďalšie liturgické hymny a texty, ktoré sa používajú v rámci pravidelného denného bohoslužobného cyklu. Typikon (fól. 21r–310v), ktorý je v tejto rukopisnej knihe zviazaný spolu s časoslovom, plní odlišnú, normatívnu funkciu. Ustanovuje pravidlá slávenia bohoslužieb a upravuje poradie jednotlivých bohoslužobných úkonov, výber a vzájomné kombinovanie liturgických textov v závislosti od charakteru konkrétneho dňa či sviatku. Zohľadňuje pritom pohyblivý a nepohyblivý liturgický cyklus a stanovuje postup pri súbehu viacerých sviatkov alebo liturgických slávení v rámci jedného dňa.

Vo fonde z kláštora redemptoristov v Michalovciach sa nachádza aj **tlačená kniha ponaučení o kňazstve od Jána Chryzostoma** (sign. *MI 13*). Kniha má pôvodnú drevenú väzbu, kožený obklad sa zachoval vo veľmi chatrnom stave. V knižnom bloku chýba začiatok, predslov – pravdepodobne dodatočne – je umiestnený na konci. Záver, ktorý je pomenovaný *K čitateľovi*, taktiež sa nezachoval celý, len prvé strany. Za záverom sa nachádza spomínaný predslov, taktiež bez začiatku a bez konca. Väčšina listov je celá, iba niektoré listy sú poškodené. Na predsádke sa nachádza niekoľko marginálií, vrátane neskoršej poznámky ceruzkou „Напечатана у Львові 1614 р.“. Po overení v iných zdrojoch toto datovanie môžeme potvr-

diť: v r. 1614 vo Ľvove vyšla *Книга о священстве* (iný názov *Шесть слов о священстве*). Kniha obsahuje aj život Jána Zlatoustého, umiestený pred textom ponaučení, ktoré sa Zlatoustému pripisujú. Text jeho života nemá začiatok.

Tlačený exemplár, ktorý sa nachádza v Štátnom archíve v Prešove, má aj ďalšiu margináliu v znení: сне писанне рокѹ бжиѧ .кѱмг дня .кз̄ мѣсяць, čo predstavuje dodatočné datovanie: roku 1743 dňa 27., mesiac však nie je uvedený. Je možné predpokladať, že v tom roku sa kniha dostala do rúk niektorému z majiteľov.

Posledné tri strany knihy vrátane zadnej predsádky neobsahujú tlačený text a boli použité pre rukopisné poznámky, ktoré zanechali viacerí čitatelia, resp. majitelia knihy. Z jednej poznámky sa dozvedáme o tom, že tlačené knihy si odovzdávali viacerí používatelia: zavidovský farár Michal Koflanovič túto knihu dostal ako dar od diakona, ktorý zrejme slúžil pri chráme v Zavidove. Diakon, Matej popovič, teda syn kňaza Theodora, zosnulého v roku 1762, daroval knihu ďalšiemu farárovi. Nižšie iným atramentom je poznámka v latinčine: *Hic Librum est Michaely Kafl[anovics] A.D. 1782.* Posledná dvojstrana obsahuje nápisy tromi druhmi písma a atramentu: ide o dva úryvky z piesní a jeden väčší text s názvom **Wхъ гако стрѣлѣ тѹ твоѥ.** Prvá a posledná stránka sú označené pečiatkou s menom Musztyánovits Emil, čo je, zdá sa, osobný exlibris zberateľa zo začiatku 20. storočia. V texte knihy sa nenachádzajú poznámky alebo podčiarknutia, ktoré by mohli vzniknúť počas jej dlhodobého používania, čo svedčí najmä o tom, že tlačené knihy boli vzácne a majitelia ich chránili.

Slová, ktoré sa tradične pripisujú sv. Jánovi Chryzostomovi, boli rozšírené aj v rukopisnej cyrilskej tradícii karpatského areálu. Vo viacerých rukopisných zbierkach karpatskej proveniencie nachádzame texty, ktoré sa pripisujú Jánovi Zlatoustému, či už ide o ponaučenie o almužne alebo jeho úvahy o ženskej láske alebo o ľuďoch, ktorí hromadia bohatstvo (porov. Ugliansky zborník Kľúč a Litmanovské rukopisy, Šašerina 2019 a 2023a). Podľa E. Granstremovej (Гранстрем 1974: 186-193), drvivá väčšina textov, ktoré sa pripisujú Jánovi Zlatoustému, nie sú napísané samým Zlatoustým, len sa mu pripisujú.

Fond Štátneho archívu v Prešove Šebastovej obsahuje aj dve cyrilské rukopisné knihy matrík, ktoré nepatria k fondu z kláštora redemptoristov v Michalovciach. Ide o matriku pokrstených, myropomazaných a zosobašených v rokoch 1781–1810 z obce Cigeľka (sign. *M-156*) a matriku pokrstených, myropomazaných, zosobašených a pochovaných v rokoch 1781–1830 z obce Petrová (sign. *M-819*).

Zbierka rukopisov a tlačí z kláštora redemptoristov v Michalovciach predstavuje výnimočný súbor cyrilských rukopisných kníh, ktoré sa zachovali na jednom mieste. Hoci samotný kláštor vznikol až začiatkom 30. rokov 20. storočia, jeho rukopisný fond je pozoruhodný nielen z hľadiska proveniencie jednotlivých pamiatok, ale aj otázkami, ktoré vyvoláva ich sústredenie v michalovskom kláštornom prostredí. Ako sa tieto rukopisy dostali do knižnice redemptoristov? Išlo o knihy, ktoré si re-

hoľníci priniesli alebo získali v priebehu svojho pôsobenia v Michalovciach a ktoré sa následne stali súčasťou kláštornej zbierky, alebo ich do knižnice darovali miestni veriaci? Odpovede na tieto otázky si vyžadujú ďalší výskum. Práve skúmanie pôvodu rukopisov a okolností ich sústredenia v kláštore však otvára podnetné možnosti na poznávanie miestnej cyrilskej písomnej kultúry a jej historických súvislostí.

***Literatúra***


Bendza, Marian: Prawosławna diecezja Przemyska w latach 1596–1681: Studium historyczne-kanoniczne. Warszawa:Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1982. 267 s.

Cleminson, Ralph M.: Cyrilské rukopisy na Slovensku. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1996. 138 s.

Гранстрем, Евгения Э.: Иоанн Златоуст в древней русской и южнославянской письменности (XI—XIV вв.). In Лихачев, Д. С. (отв. ред.): Труды отдела древнерусской литературы, т. 29. Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1974, с. 186-193.

Яворский, Юлиан А.: *Повѣсти изъ «Gesta Romanorum» въ карпаторусской обработкѣ конца XVII-го вѣка.* Прага 1929. 41 s.

Miltenova, Anissava: South Slavonic apocryphal collections. Sofia: Boyan Penev, 2018. 328 s.

Šašerina, Svetlana: Dva uglianske rukopisy ponaučení a exempiel zo 17. storočia. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae, VI. Bratislava: VEDA, 2019. 654 s.

Šašerina, Svetlana: Dva rukopisy Štefana Hlinku z Litmanovej na Spiši z 18. storočia. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, Vol. X. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i. : Slovenský komitét slavistov, 2023a. 272 s.

Šašerina Svetlana: Cyrilský rukopis Klimenta Bukovského z 18. storočia. In Slavica Slovaca, 2023b, roč. 58, č. 4 supplementum, s. 5-163.

Шима, Павел: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: SPN, 1968. 145 s.

Verdonová, Viera: Cirkevné fondy 16. storočia – 1951. Združený inventár. Prešov, 1996.

Žeňuchová Šašerina, Svetlana: Zborník ponaučení Red-MI (kr 4) MI 9 zo Štátneho archívu v Prešove Nižnej Šebastovej. In: Slavica Slovaca, 2024, roč. 59, č. 2, s. 344-350.